

Без'язичний Б.І., Худякова В.Б., Шелудько П.І.
Харківська державна академія фізичної культури
Гіль Ю.Б.

Харківський національний університет будівництва та архітектури

ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПОНЯТТЯ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

У даній статті розглядається проблема індивідуалізації навчання у вищих навчальних закладах. Особливу увагу приділено обґрунтуванню її теоретичних і методологічних положень, а також визначенню понятійного апарату. В статті дано детальний аналіз наукових поглядів на такі поняття як «індивід», «особистість», «індивідуальність», «індивідуалізація», «індивідуальний підхід», «диференціація». На підставі проведеного аналізу встановлено, що більшість дослідників при визначенні ключових понять спираються в основному на індивідуальні та індивідуально-типологічні особливості учнів і майже не торкаються засобів, методів, форм і технологій навчання, за допомогою яких досягається успішність навчання. Авторами виділено основні напрями і форми навчальної діяльності студентів, визначено рушійну силу індивідуалізації навчання, а також необхідні умови для її активації. Автори приходять до висновку, що тільки дотримання цих умов дозволить ефективно використовувати систему індивідуалізованого навчання для якісної підготовки фахівців.

Ключові слова: індивід, особистість, індивідуальність, індивідуалізація, індивідуальний підхід, диференціація.

Безъязычный Б. И., Худякова В. Б., Шелудько П. И., Гиль Ю. Б. Теоретические и методологические аспекты понятия индивидуализации обучения в высшей школе. В данной статье рассматривается проблема индивидуализации обучения в высших учебных заведениях. Особое внимание уделено обоснованию её теоретических и методологических положений, а также определению понятийного аппарата. В статье дан детальный анализ научных взглядов на такие понятия как «индивид», «личность», «индивидуальность», «индивидуализация», «индивидуальный подход», «дифференциация». На основании проведенного анализа установлено, что большинство исследователей при определении ключевых понятий опираются в основном на индивидуальные и индивидуально-типологические особенности обучающихся и почти не касаются средств, методов, форм и технологий обучения, с помощью которых достигается успешность обучения. Авторами выделены основные направления и формы учебной деятельности студентов, определена движущая сила индивидуализации обучения, а также необходимые условия для её активации. Авторы приходят к выводу, что только соблюдение этих условий позволит эффективно использовать систему индивидуализированного обучения для качественной подготовки специалистов.

Ключевые слова: индивид, личность, индивидуальность, индивидуализация, индивидуальный подход, дифференциация.

V. I. Bezyazychnyy, V. B. Khudyakova, P. I. Sheludko, Y. B. Ghil. Theoretical and methodological aspects of the concept of individualization of education in higher education. This article deals with the problem of individualization of education in higher education institutions. Particular attention is paid to the substantiation of its theoretical and methodological provisions, as well as the definition of the conceptual apparatus. The article gives a detailed analysis of scientific views on such concepts as «individual», «personality», «individuality», «individualization», «individual approach», «differentiation». On the basis of the analysis, it is established that the majority of researchers, in determining key concepts, rely mainly on individual and individual typological characteristics of students, and almost do not touch upon the means, methods, forms and technologies of instruction with which the success of learning is achieved. The authors outlined the main directions and forms of students' learning activities, determined the driving force of individualization of instruction, as well as the necessary conditions for its activation. The authors come to the conclusion that only compliance with these conditions will make it possible to effectively use the system of individualized training for qualitative training of specialists.

Keywords: individual, personality, individuality, individualization, individual approach, differentiation.

Постановка проблеми. Вирішення проблеми індивідуалізованого навчання багато в чому залежить від того, наскільки повно обґрунтовано його теоретико-методологічні положення і визначено понятійний апарат.

Сучасна педагогічна наука повинна розглядати індивідуалізацію, як певний методологічний принцип наукового пізнання і діяльності. У зв'язку з цим необхідно визначити його роль і місце в комплексному вивченні людини, в соціальному управлінні та вихованні особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В даний час існує достатньо велика кількість наукових праць, в яких в тій або іншій мірі зачіпається власне філософський аспект проблеми індивідуальності (В. П. Тугарінов, Б. Г. Ананьев, Є. О. Клімов і ін.). В той же час, як самостійна філософська проблема, індивідуалізація майже не розглядалася. У результаті склалася така ситуація, коли людина досліджується частіше за все як соціальна істота, частина суспільства, а її індивідуальне буття просто «вимикається» з системи суспільних відносин або залишається на задньому плані, що не відображає дійсного стану речей.

Багато педагогів і психологів указують на те, що існуюча система навчання не дозволяє використовувати всі наявні ресурси, що учбова діяльність все ще нерідко організовується так, що далеко не кожен учень може реалізувати свої потенційні можливості відповідно до своєї психологічної природи. Не випадково багато крупних експериментів в області психології і дидактики було направлено на перебудову і вдосконалення існуючої системи навчання з метою

поширення в ній розвиваючого початку (Г. С. Костюк, Л. В. Занков, В. В. Давидов, Н. О. Менчинська, М. І. Махмутов і ін.). У кожного з авторів є своя концепція, своя система навчання, але всі вони єдині в тому, що далеко не всяке навчання має розвиваючий характер.

Формулювання цілей роботи. *Мета дослідження:* проаналізувати, вивчити і визначити теоретичні і методологічні аспекти поняття «індивідуальність» і «індивідуалізація навчання».

Методи дослідження: аналіз психолого-педагогічної, філософської, соціологічної літератури, спостереження, аналіз документів, різні види опитування.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку І. І. Резвицького [13], вивчення поняття індивідуальності – це початковий момент у вивченні індивідуалізації. Як цілісна система індивідуальність включає, по-перше, загальні риси, властиві індивіду, як представника біологічного виду і людського суспільства; по-друге, особливі ознаки, які властиві йому як члену певної суспільно-економічної формації; по-третє, одиничні ознаки, обумовлені специфічністю його біологічної організації і соціального мікросередовища.

Проте вказані властивості людини, узяті самі по собі або як проста їх сукупність, ще не складають феномен індивідуальності. Тільки узяті у внутрішньому взаємозв'язку і цілісності вони утворюють індивідуальність людини. «Індивідуальність, – наголошував на Л. Фейєрбах, – це неподільність, єдність, цілісність, нескінченність з голови до ніг, від першого до останнього атома, наскрізь, всюди я індивідуальна істота» [18, с. 496].

Людина – це багатогранне і багатоякісне явище. Вона – продукт суспільних відносин, природна істота, суб'єкт суспільно-історичної діяльності і культури, творець власного життя. Тому для свого виразу вона вимагає різних понять, найважливішими з яких є: «індивід», «особистість» і «індивідуальність». Поняття «індивід» позначає людину, як одиничного представника людського роду, що належить одночасно і природі, і людству, що фіксується власне поняттями «організм» і «особистість». Якщо перше з них виражає сукупність біологічних властивостей людини, то друге характеризує його соціальний, конкретно-історичний вигляд. Поняття «індивідуальність» в цьому ряду розкриває людину як цілісну істоту в єдності її одиничних і загальних, природних і соціальних властивостей і тому визначає її як конкретного індивіда.

Методологічна цінність даного визначення полягає в тому, що воно дає можливість представити індивідуальність, як особливу якість конкретної людини, узятої в єдності її природних і соціальних властивостей, свідомості і діяльності, що сформувалася. В педагогіці ж воно конкретизується у вигляді принципу індивідуального підходу, на основі якого здійснюється індивідуалізація учбово-виховного процесу у ВНЗ.

Під індивідуальним підходом А. О. Кірсанов розуміє «педагогічний процес, особливості окремих учнів, процес поступово ускладнюється, приводить до кількісних і якісних змін рівня знань, умінь, навичок і розумового розвитку учня» [6].

Е. С. Рубанський вважає індивідуальний підхід найважливішим принципом навчання і дає йому визначення, враховуючи реальну необхідність варіювати зміст навчання відповідно до індивідуальних особливостей учнів: «... а) це часткова тимчасова зміна найближчих цілей, окремих сторін змісту, методів і організаційних форм навчально-виховної роботи з урахуванням індивідуальних особливостей особистості учня, для реалізації найбільш успішного розвитку її соціальної типовості та індивідуальної своєрідності; б) індивідуальний підхід в навчальному процесі являє собою дійсну увагу до кожного учня, його індивідуальних особливостей в умовах колективного навчання за одними програмами, який передбачав розумне поєднання загальнокласних, групових та індивідуальних занять для підвищення якості навчання і розвитку кожного учня» [14, с.11].

Загальні основи дослідження теорії навчання і виховання особистості дає матеріалістична діалектика, як загальна методологія пізнання і перетворення об'єктивного світу.

Розвиток, як загальна властивість матерії, притаманен всім матеріальним перетворенням. Він здійснюється у формі руху по висхідній лінії, як перехід від низького до вищого, породження нового і відмирання старого. Розвиток людського індивіда – це зміна істоти, що розвивається, яка характеризується рухом від низьких до вищих рівнів його життєдіяльності, (індивід, особистість, індивідуальність).

Індивід повинен здійснювати активну діяльність по оволодінню оточуючим його світом предметів і явищ. Так, як відбуватиметься цей процес, багато в чому визначається психічний розвиток індивіда – формування і вдосконалення його пізнавальної активності та рис особистості.

Фундаментальні теоретичні і експериментальні дослідження у напрямку пізнання психологічної сутності особистості, як складної системної освіти, проведено Л. С. Виготським. Він дійшов висновку, що психічний розвиток людини включає якби дві лінії: процес дозрівання, тобто, вдосконалення тих нервових апаратів, які складають органічну основу будь-якого психічного процесу, і так званий, культурний розвиток, що полягає у виконанні нових психічних якостей. «Розвиток особистості і розвиток реакції особистості, – говорив Л. С. Виготський, – по суті дві сторони одного і того ж процесу і тому, простежуючи культурний розвиток психічних функцій, ми підкреслюємо шлях розвитку особистості» [3, с.291].

Визначальний етап соціального розвитку молоді людини забезпечує загальноосвітня школа. В ній закладається фундамент особистості. У школяра, як і у студента, придбання багатоманітних соціальних якостей пов'язано з конкретним змістом і характером його учбової діяльності, де формуються його відносини до учбової праці, мотиви навчання, вольові і емоційні якості, система знань, умінь, навичок і т.д.

Висунутий С. Л. Рубінштейном принцип єдності свідомості і діяльності дозволяє стверджувати про пряму залежність формування тих або інших якостей, індивідуальних особливостей особистості від змісту і характеру учбової діяльності [15].

Ідеї Л. С. Виготського і С. Л. Рубінштейна про провідну роль навчання в розвитку людини одержали загальне визнання і стали методологічною основою в розробці проблем корінного вдосконалення учбового процесу, розвитку творчого потенціалу особистості.

Розвиваюче навчання вимагає цілеспрямованого формування учбової діяльності з урахуванням задач і закономірностей розумового розвитку вікових і індивідуальних особливостей при безперервному збудженні і постійній підтримці внутрішніх сил учня. Воно приводить до виникнення достовірно учбових мотивів, потреби в самостійному оволодінні, поповненні і оновленні знань, до формування пізнавальних інтересів, перетворення їх в могутній стимул етичного самовиховання [4].

Але і найпрогресивніші типи і методи навчання, висока педагогічна майстерність не вирішує повністю задачу оптимального розвитку учнів, якщо не враховано у всій його глибині принцип індивідуалізації, який виражається не в пристосуванні навчання до рівня підготовленості учнів шляхом зниження об'єктивних вимог, а систематичне, послідовне, цілеспрямоване розширення його потенційних можливостей до об'єктивних вимог [3].

Поняття «індивідуалізація» тісно пов'язане з поняттям «індивідуальність», але вони позначають далеко не одне і те ж. Якщо останнє характеризує індивідуальність в статичному плані, то перше – в динамічному, виражаючи закономірності її формування, прояву і розвитку. Процес індивідуалізації завжди починається з відособлення індивіда, виділення його із загального, внаслідок чого він набуває свою визначеність, своє власне буття [13].

Індивідуалізація, будучи однією з форм буття індивідів, включає як процеси формування і розвитку індивідуальності, так і процеси її самореалізації в зовнішньому світі. А це означає, що виявлення основних рис індивідуалізації нерозривно пов'язане з аналізом взаємостосунків індивіда з навколишнім середовищем і суспільством.

У педагогічній літературі, як вітчизняній, так і зарубіжній поняття «індивідуалізація навчання» трактується далеко не однозначно і залежить від того, які цілі та засоби мають на увазі, коли говорять про індивідуалізацію. Найбільше ускладнення при визначенні цього поняття викликає та обставина, що змішуються два такі поняття як «індивідуалізація» і «диференціація».

У «Педагогічній енциклопедії» індивідуалізація визначається як «... організація учбового процесу, при якому вибір способів, прийомів, темпу навчання враховує індивідуальні відмінності учнів, рівень розвитку їх здібностей до навчання» [11, с.201]. Більшість дослідників, що вивчають дану проблему, використовують поняття індивідуалізації в тому ж значенні (Е. С. Рубанський, А. О. Кірсанов і ін.). В той же час індивідуалізація тут зовсім не припускає обов'язкового обліку кожного учня, частіше за все дослідники обмежуються обліком груп учнів, схожих за яким-небудь комплексом якостей.

Так А. О. Кірсанов розглядає індивідуалізацію учбової роботи як «систему виховних і дидактичних засобів, відповідних цілям діяльності і реальним пізнавальним можливостям колективу класу, окремих учнів і груп учнів, що дозволяють забезпечити учбову діяльність учня на рівні його потенційних можливостей з урахуванням цілей навчання» [6, с.138].

Проте достатньо часто зустрічається вживання термінів «індивідуалізація» і «диференціація» як синоніми [12], хоча диференціація часто розглядається в більш вузькому значенні, а саме, як розділення школи на потоки, іноді навіть, як формування спеціальних шкіл і класів.

Різні варіанти використання цих понять можна зустріти і в зарубіжній літературі. Наприклад, в США поняттям «індивідуалізація» звичайно охоплюють будь-які форми і методи обліку індивідуальних особливостей учнів, від мінімальної модифікації в груповому навчанні, до повного незалежного навчання з варіюванням темпу навчання, методів і засобів навчання і т.д. У французькій педагогіці вже з 30-х рр. під «індивідуалізацією» розуміється, перш за все, вдосконалення самостійної роботи учнів відповідно до їх індивідуальних здібностей. Для німецьких педагогів індивідуалізація означає окремий випадок диференціації.

На думку І. Унт [17], під «індивідуалізацією» розуміється облік в процесі навчання індивідуальних особливостей учнів у всіх його формах і методах, незалежно від того, які особливості і якою мірою вони враховуються. Під «диференціацією» вона має на увазі облік індивідуальних особливостей учнів в тій формі, коли учні групуються на підставі яких-небудь особливостей для окремого навчання, як правило, за окремими учбовими планами і програмами.

У той же час необхідно розрізнити поняття «індивідуальний підхід» і «індивідуалізація». В першому випадку, ми маємо справу з принципом навчання, в другому – зі здійсненням цього принципу, яке має свої форми і методи [12].

Т. В. Васильєва визначає «індивідуалізацію навчання» у ВНЗ, як цілеспрямований процес формування і розвитку майбутнього фахівця з урахуванням «індивідуально-типологічних» і «індивідуально-своєрідних» особливостей студентів, а також процес самореалізації індивідуальності [2].

Отже, далеко не повний огляд літературних джерел дозволив нам констатувати, що більшість дослідників при визначенні поняття «індивідуалізація» і «індивідуалізація навчання» в основному спирається на індивідуальні і індивідуально-типологічні особливості учнів при навчанні, майже не торкаючись тих засобів, методів, форм і технологій навчання, за допомогою яких досягається успішність індивідуалізованого навчання.

Таким чином, перед нами встає задача визначити поняття «індивідуалізація навчання». Перш за все, ми розводимо поняття «індивідуалізація навчання» і «диференційоване навчання», не вважаючи їх синонімами. Під «індивідуалізацією навчання», ми розуміємо систему дидактичних засобів, методів і технологій навчання, а також організаційних форм проведення занять і чинників, що дозволяють забезпечувати успішне навчання студентів з урахуванням їх індивідуально-типологічних особливостей і цільових установок. Що ж до «диференціації навчання», то тут ми в основному поділяємо думку Е. С. Рубанського та І. Унт, і розглядаємо його, як форму багаторівневої підготовки фахівців у ВНЗ, коли мета одна, а способів її досягнення декілька (за термінами навчання, різними учбовими планами,

програмами, ступені обдарованості студентів і ін.). Хоча в практичній діяльності часто відбувається з'єднання елементів індивідуалізованого і диференційованого навчання. Наприклад, коли через певні обставини скорочуються або продовжуються терміни навчання у ВНЗ.

Питання здійснення індивідуалізації навчання розв'язуються в трьох основних напрямках:

- 1) індивідуальний та індивідуально-диференційований підхід з урахуванням індивідуальних та індивідуально-типологічних особливостей учнів при організації їх індивідуальної діяльності;
- 2) опосередкований індивідуальний підхід при організації групових форм учбової діяльності, що містить елементи колективної учбової праці, але базується на індивідуальній пізнавальній діяльності;
- 3) поєднання індивідуальних, групових і фронтальних форм в цілях досягнення найбільшої ефективності учбово-виховного процесу.

Індивідуалізація навчання ґрунтується на діалектичній єдності колективного і індивідуального. Це положення має методологічне значення і дозволяє глибше зрозуміти саму проблему індивідуалізації навчання. Оскільки в практичній діяльності неможливо повною мірою враховувати індивідуальні особливості кожного конкретного студента, часто доводиться при організації індивідуалізованого навчання сполучати елементи фронтального, колективного і індивідуального навчання. Тому дуже важливо визначитися з поняттями індивідуальна, групова і фронтальна форми організації занять у ВНЗ.

Індивідуальна форма учбової діяльності студентів – це вид самостійної учбової роботи над одним для всіх, або особистим завданням, при безпосередньому або частковому керівництві викладача і організованій з урахуванням особливих характеристик студентів (мотивація, цілеспрямованість, працездатність; якості пам'яті, мислення; рівень пізнавальної самостійності, навички учбової праці; організація учбової діяльності, самоконтролю; темп учбової роботи і ін.).

Під груповою формою учбової діяльності студентів розуміється організація викладачем учбової діяльності групи студентів (3-5 чоловік) над учбовими завданнями, які характеризуються загальними стратегічними або різними тактичними цілями і задачами, за наявності колективної діяльності студентів і здійсненні загального керівництва з боку викладача.

Під фронтальною формою діяльності студентів розуміється організована викладачем одночасна учбова робота студентів над одним для всіх студентів завданням [2].

При розробці системи індивідуалізованого навчання студентів у більшій мірі підійде поєднання індивідуальної і групової форм навчання, коли студенти можуть освоювати учбову програму ВНЗ як самостійно під керівництвом викладачів, так і у складі невеликої групи.

Рушійною силою індивідуалізації навчання є властиві їй суперечності, які витікають із одного з законів діалектики, а саме – єдності і боротьби протилежностей. Ведучим в ній є суперечність між можливостями студента і фактичним рівнем учбової діяльності, яка задається вищим навчальним закладом.

Для того, щоб дана суперечність виступила в ролі рушійної сили, необхідні наступні умови:

- знання реальних навчальних можливостей і індивідуальних особливостей студента;
- чітка постановка мети навчання, ухвалення її кожним студентом;
- відповідність дидактичних засобів, методів, технологій навчання і форм організації занять меті навчальної діяльності;
- відповідність складності учбових задач, які висувуються перед студентом, його реальним потенційним можливостям;
- створення оптимальних умов, направлених на забезпечення активної учбової діяльності кожного студента тощо.

Тільки дотримання даних умов дозволить ефективно використовувати систему індивідуалізованого навчання для якісної підготовки фахівців.

Висновки. Питання індивідуалізації навчання завжди привертало пильну увагу педагогів і психологів і має тривалу історію. Її становлення і розвиток в основному зв'язувалося з урахуванням індивідуальних особливостей учнів (стилем і темпом навчання, індивідуалізацією учбових завдань, розумовими здібностями і ін.) і диференціацією навчання (навчанням за різними учбовими планами і програмами). Це далеко не повністю відображає сучасні проблеми вузівського індивідуалізованого навчання, які пов'язані з рішенням широкого кола організаційно-педагогічних задач (організація навчання і його дидактичне забезпечення). Ґрунтуючись в цілому на даному підході, слід під системою індивідуалізованого навчання розуміти етапну підготовку фахівців через допрофесійну і базову освіту, яка включає діяльність, що направлена на формування готовності студентів до навчання у ВНЗ, дидактичні процеси, пов'язані з реалізацією учбових планів і програм, а також ефективні організаційно-управлінські форми і технології навчання, які сприятимуть досягненню поставлених цілей якісної підготовки фахівця.

Література

1. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Б. Г. Ананьев ; авт. предисл. А. А. Крылов. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2001. – 263 с.
2. Васильева Т. В. Сочетание групповых и индивидуальных форм организации учебной деятельности студентов, как средство повышение эффективности обучения и профессионально-педагогической подготовки будущих учителей (на материале преподавания дисциплин математического цикла) : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Васильева Тамара Владимировна. – Киев, 1985. – 175 с.
3. Выготский Л. С. Психология развития человека / Л. С. Выготский. – М. : Изд-во «Смысл» ; Изд-во «Эксмо», 2005. –

1136 с.

4. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения / В. В. Давыдов. – М.: Academia, 2004. – 288 с.
5. Занков Л. В. Индивидуальные варианты развития младших школьников / Л. В. Занков. – М.: Просвещение, 1973. – 191 с.
6. Кирсанов А. А. Индивидуализация учебной деятельности как педагогическая проблема / [А. А. Кирсанов](#). – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1982. – 224 с.
7. Климов Е. А. Индивидуальный стиль деятельности в зависимости от типологических свойств нервной системы : к психологическим основам научной организации труда, учения, спорта / [Е. А. Климов](#). – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1969. – 280 с.
8. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К. : Рад. школа, 1989. – 612 с.
9. Махмутов М. И. Современный урок: Вопросы теории / М. И. Махмутов. – М.: Педагогика, 1981. – 192 с.
10. Menchinskaya N. A. Psihologicheskie problemyi aktivnosti lichnosti v obuchenii / N. A. Menchinskaya. – М.: APN RSFSR, 1972. – 124 s.
11. Pedagogicheskaya entsiklopediya : v 4 tomah. – М.: Izd-vo Sovetskaya entsiklopediya, 1965. – Т. 2. – 911 s.
12. Piskunov M. U. Organizatsiya uchebnogo truda studentov / M. U. Piskunov. – Minsk: Iz-vo BGU, 1982. – 142 s.
13. Rezvitskiy I. I. Lichnost. Individualnost. Obschestvo: Problemyi individualizatsii i eyo sotsialno-filosofskiy smysl / I. I. Rezvitskiy. – М.: Politizdat, 1984. – 144 s.
14. Rubanskiy E. S. Aktualnyie problemyi individualizatsii obucheniya // Materialyi nauchnogo simpoziuma. – Tartu, 1970. – S. 11.
15. Rubinshteyn S. L. Osnovyi obschey psihologii / S. L. Rubinshteyn. – SPb. : Piter, 2002. – 720 s.
16. Tugarinov V. P. Lichnost i obschestvo / V. P. Tugarinov. – М.: Myisl, 1965. – 205 s.
17. Unt I. E. Individualizatsiya i differentsializatsiya obucheniya / I. E. Unt. – М. : Pedagogika, 1990. – 192 s.
18. Feyerbah L. Izbrannyye filosofskie proizvedeniya : v 2 tomah / L. Feyerbah. – М.: Gospolitizdat, 1955. – Т. 1. – 676 s.